TÜRK DÜNYASI ATASÖZLERİNDE BARIŞ VE HOŞGÖRÜ

DURBİLMEZ, Bayram
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Yüzyıllardır dilden dile, nesilden nesile davranışla, sözle ve yazıyla aktarılan Türk kültürü; "anlayışlı olma", "uzlaşma", "sevgi-saygı" aşılayan zengin örneklerle doludur. Yaşatıldığı her zaman ve mekânda yeni zenginlikler kazanarak büyüyen bu köklü kültür, "Sevgi ve hoşgörü medeniyeti" adını verebileceğimiz Türk medeniyetini oluşturmuştur. Hoşgörü, atasözlerinde de dile getirilmiştir. Ataların deneyimleri sonucu şekillenen ve yeni nesillere dilden dile aktarılarak sunulan atasözleri millî kültür içinde kutlu birer miras olarak kabul edilmişlerdir.

Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" özdeyişinin kültür temellerini oluşturduğunu düşündüğümüz atasözlerinden tespit edebildiğimiz örnekler, Türk dünyasındaki benzerleriyle birlikte değerlendirilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, hoşgörü, barış, Türk Dünyası, sözlü kültür.

ABSTRACT

Peace and Tolerance in the Proverbs of Turkish World

Turkish culture that has been transferred throughout centuries from one generation to another from one tongue to another either orally or by writing is full of rich examples which brings "love-respect", recanciliation, 'sense of being understanding'. In every place and every time where and when this rooted culture has been grown up, had gained new richness and consequently, it has formed the Turkish civilization which we may call as "civilization of love and tolerance". Proverbs have a certain place and impartance among the cultural products where tolerance has been wished to be called. Since the proverbs which had been shapened by the Ancients experiences, and had been transferred to the new generations orally, are accepted as a holy in heritance in national culture.

The proverbs which have tolerance, peace, brotherhod as their subjects, have an important place among the Turkish proverbs. The examples which are determined to have a relationship with the subject, are going to be analysed in relation to the similarities of it in the Turkish World.

Thus, it will be seen that the proverbs which have their cultural frameworks as Atatürk's proverb such as "Peace at home, peace in the world" and the tolerance, peace that are wished to be called in these proverbs have their common roots in the Turkish World.

Key Words: Proverb, tolerance, peace, Turkish World, oral culture.

Giriş

Atasözü *"aklın gözü", "aklın kaymağı", "altın söz", "cevherli söz", "hikmet" "kanatlı söz", "ruhun tabibi", "sözlerin gözü", "sözün atası", "sözün padişahı", "sözün güzelliği",* vb. (Çelik Şavk, 2002; 109, 127, 157; Çobanoğlu, 2004; 104-105; Geldiyev, 2002: 42) olarak kabul edilir. Atasözü hakkında söylenen atasözlerine Kırgızistan'dan derlenen bir örnek: *"Ata sözü altın, köŋül kouup uksaŋ/Ata sözün ukpasaŋ acıyarsıŋ curtuŋan* (Ata sözü altındır, gönül verip dinlersen / Ata sözünü dinlemezsen ayrılırsın yurdundan)" (Çelik Şavk, 2002: 33).

Türk dünyası atasözleri hakkında Türkiye'de önemli çalışmalar yapılmıştır. *Tataristan* (Taymas, 1968), *Dobruca* (Ülküsal, 1970), *Irak* (Vasfi,1985), *Doğu Türkistan* (Öztopçu, 1992), *Kazakistan* (Gümüş ve İsmail, 1995), *Azerbaycan* (Gümüş ve Musaoğlu, 1995), *Özbekistan* (Gümüş ve Yoldaşev, 1995), *Türkmenistan* (Gümüş ve Kürenov,1995; Geldiyev ve Altıyev, 2002), *Çuvaşistan* (Ceylan, 1996), *Makedonya* (Hasan, 1997), *Kosova* (Hasan, 1997), *Karaçay Malkar* (Tavkul, 2001), vd. gibi Türk ülkelerinin / akraba toplulukların atasözleri ile ilgili müstakil kitaplar yayımlanmıştır.

Toplum hayatını ilgilendiren konuların büyük çoğunluğu atasözlerinde yer almıştır. Barış ve hoşgörü de atasözlerinde işlenen önemli konulardandır. Barış ve hoşgörüye büyük ihtiyaç duyulan günümüzde, bu değerlerin yeni nesillere aktarılması da büyük önem taşır. Çünkü; töre, gelenek ve görenekler ile birlikte pek çok kutlu değer de kaybedilmektedir. Bu değerlerin başında sevgi, saygı, barış ve hoşgörü gelir. Sevgisiz ve hoşgörüsüz bir toplumda kavga vardır, bölünme vardır. Sevgisiz ve hoşgörüsüz bir toplumda yaşayan insanların, sosyal grupların birleşerek millet olması mümkün değildir. Kendisiyle ve çevresiyle barışık insanlar çoğaldıkça millî birlik bağı korunabilir. Herkes birbirinin küçük kusurlarını bir gece gibi örtmeli,

güzel tarafların ortaya çıkarılması için çalışmalıdır. Birbirini sevmeyenler anlaşamazlar. Sosyal barışın yolu sevgi ve saygıdan geçer. *"Aklını gönlüyle, gönlünü aklıyla barıştırmış olma erdemiyle yoğrulmuş insanlar hoşgörülü olurlar."* (Tural, 1996: VII).

Bildiride, barış ve hoşgörü konulu Türk dünyası atasözlerinin tespit edilebilen örnekleri hakkında bir değerlendirme amaçlanmaktadır.

Türk Kültüründe Barış ve Hoşgörü

Başkasını anlayışla karşılama ve hoş görme durumuna "hoşgörü" adı verilmektedir. Türkçe *"hoşgörü"* / *"anlayışlı olma"* kelimelerinin yerine Arapça asıllı *"müsamaha"* ve Batı kökenli "*tolerans"* (tolerance) kelimeleri de kullanılmaktadır. Bozkurt'a (1995: 171) göre hoşgörü, *"insanın kendisi gibi olmayanı, kendisi gibi düşünüp davranmayanı yadırgamama, dışlamama, onaylama"*sı biçiminde tanımlanabilir. Yumul'a (1995a: 176) göre, *"Hoşgörü, bir insanın ya da bir toplumun kendisinden farklı olan, farklı düşünen, kendi onayladığının dışında inanç ve değerler sistemine sahip olan insan ya da toplumlara karşı sevecen bir tahammül içinde olması demektir"*. Joshua Liebman adlı düşünüre göre, *"Hoşgörü bir başkasının inançlarını, uygulama ve huylarını, onları kabul etme ya da paylaşma gereği olmadan, anlamak için harcanan olumlu ve içten çabadır"* (Güleryüz, 1995: 206). Hoşgörü kavramının felsefî ve sosyolojik boyutlarının az çok farklı olduğuna dikkat çeken Tural (1996: VI-VII), bu konuda şöyle demektedir: *"Felsefe, hoşgörünün evrenselliğini savunurken, teolojik, sosyolojik, ideolojik-politik yönelişleri görmezden gelir. Felsefî ve ideolojik-politik tavırlı düşünce sahipleri, hoşgörüyü evrensel bir değer olarak anlar ve anlatır. Sosyolojik değerlendirme ise, her toplumun diğerine göre farklı olduğunu bilir; aynı toplumun içinde bilgi, kanaat ve iman tabakalaşmasına dayalı daha az olmakla beraber 'var olan' davranış farklılaşmalarının hoşgörü kavramıyla bağlantılı görüntülerini bulur, değerlendirir."* .

Başkalarının kendine has özellikleri ayrı bir güzelliktir. Farklı düşünceden olan kimseleri *"her yayladan bir çiçek"* olarak kabul etmek gerekir. *"Har gokka hansnı iyisi başha"* (Her çiçeğin kokusu başkadır) sözü de bu anlayışı ifade eder.

Türklerin barışçı ve hoşgörülü millet olduklarını gösteren pek çok bilgi ve belge vardır. Türklerin ilk yazılı eserleri olarak bilinen Orkun Yazıtları'nda da hoşgörüye yer verilerek milletin incitilmemesi istenmektedir: *"Millete zahmet çektirmeyin, incitmeyin!"* (Ergin, 1984: 50).

Dîvânü Lügâti't-Türk'te hoşgörüyle ilgili pek çok bilgiye yer verilmektedir. "Sevgisiz, yüzü ekşi, sıkı kişi"ye milletin bakmayacağı, "yumuşak huyluların" adlarının "yarına kalacağı" bir şiirde şöyle ifade edilir: *"Bakmas budun sewüksüz / Yudkı yüdhi saranka / Kazgan ulıç tüzünlük / Kalsun çawıng̃ yarınka"* (Atalay, 1985c: 250). Aynı eserde; *"Öç, bir alacak gibi aranılan nesnedir; ondan çekin, konuğa, yabancıya gücün yettiğince iyilik eyle"* (Atalay, 1985a: 44), *"Yumuşak huylu kimselerle uğraş, kötülerle direşme, yumuşak huylu bunları kaldırır fakat kötü huylu seni ezer"* (Atalay, 1985a: 414) gibi sözlere de yer verilmektedir.

Kâşgarlı Mahmut tarafından hazırlanan bu eserde geçen *"açukluğ", "akı", "bagırsak", "sun", "tüzün", "udhug könüllü er", "ukuşlug"* gibi sözcükler de hoşgörüyle ilgilidir. *Açukluğ:* huyu güzel (Atalay, 1985a:147), *akı:* eli açık, cömert (Atalay, 1985a: 90), *bagırsak*: merhametli, gönül alıcı (Atalay, 1985a: 60), *sun:* iyi huylu (Atalay, 1985c: 138), *tüzün:* yumuşak huylu, halim (Atalay, 1985a;414), *udhug könüllü er:* anlayışlı adam (Atalay, 1985a: 63), *ukuşlug:* anlayışlı, zeyrek kişi (Atalay, 1985a: 62) anlamlarına gelir.

Türk halk kültürünü oluşturan gelenek ve göreneklerde; masallar, halk hikâyeleri, fıkralar vd. gibi halk anlatılarında, atasözlerinde, anonim halk şiirinde ve tekke / âşık tarzı kültür geleneği içinde yetişen, gelenekli şiir söyleyen / yazan şairlerin eserlerinde hoşgörü nakış nakış işlenen bir motiftir (Durbilmez, 2003: 37-78).

A. Barış ve Hoşgörüyü Oluşturan Kavramların Atasözlerine Yansıması

Geniş gönüllü, yani hoşgörülü olanların iyi insan oldukları belirtilir: *"Ken bolsan kem bolmaysın"* (Geniş gönüllü olsan, kötü olmazsın). Bazı atasözlerinde, her insanın hataları olabileceği, insanları oldukları gibi kabul etmek gerektiği, anlatılır.

"Hatasız kul olmaz" atasözünde insanların hatalarının hoş görülmesi istenir. Dîvânu Lügâti't-Türk'te *"Ot tütünsüz bolmas, yiğit yazuksuz bolmas"*, Altınordu Türkçesinde *"Kul kusursız bolmas /Ot tütünsüz, çiğit cazıksız bolmas"*, Oğuz Türkçesi'nde *"Kul hatasuz olmaz. /Eyibsiz bir Allah"*, Osmanlı Türkçesi 'nde *"Kul hatasız olmaz"* (Çobanoğlu, 2004: 282) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözü, diğer Türk toplulukları arasında şöyledir (Çobanoğlu, 2004: 282-283): *"Deniz dalgasız, insan kusursuz olmaz"* (Makedonya, Kosova), *"Ut tötönhöz bulmay, yigit yazıkhız bulmay"* (Başkurdistan), *"Hatasız kul olmaz"* (Bulgaristan),

"Kul kusursız bolmaz" (Dobruca), *"Atasız kul olmas"* (Deliorman), *"Aleasçoh hul çir üstünde çoğıl"* (Hakas), *"Ayıpsiz kim olmaz?"* (Karay Türkleri), *"Adam katasız bolmas, köl bakasız bolmas"* (Kazakistan), *"Kul hatasız olmaz"* (Kuzey Azerbaycan), *"Hatasız kul olmaz"* (Kıbrıs), *"Her gözelin bir ayıbı var"* (Kerkük Türkleri), *"Kul kusursuz bolmaz / Kusursız insan bolmaz"* (Kırım), *"Heş cazıksız er bolmas"* (Karakalpak Türkleri), *"Adam katasız bolbos",* (Kırgızistan), *"Hatasız adam olmaz, itasız Allah"* (Kaşkay Türkleri), *"Ayıpsız dos bolmas"* (Kumuk Türkleri), *"Er yaŋılmay bolmas, at sürinmey bolmas"* (Nogay Türkleri), *"Hatasız mergen bolmas"* (Özbekistan), *"Hatasız kol bulmas"* (Tataristan), *"Gul hatasız bolmaz, aga keremsiz"* (Türkmenistan), *"Eyipsiz adem yok"* (Doğu Türkistan/ Uygur Türkleri). Aynı atasözü Kırgızistan Türklerinde *"Kemçiliksiz kişi bolboyt* (Kusursuz kişi olmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 143), Kumuk Türklerinde *"Kanatsız kuş, ayıpsız er bolmas* (Kanatsız kuş, ayıpsız er olmaz)" (Pekacar, 2006: 167) ve *"Yaŋılmay yayak bolmas* (Yanılmayan ağız olmaz)" (Pekacar, 2006: 234) biçimlerinde de söylenir.

"Dikensiz gül olmaz" de *"Hatasız kul olmaz"* atasözüyle anlamdaştır. Kıpçak Türkçesinde *"Tikensiz çiçek bolmaz",* Altınordu Türkçesinde *"Tegeneksiz gül bolmas",* Çağatay Türkçesinde *"Gül dikensüz bolmaz"*, Oğuz Türkçesinde *"Gül dikensüz olmaz",* Osmanlı Türkçesinde *"Gül dikensüz bolmaz"* (Çobanoğlu, 2004: 211-212) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözü, diğer Türk toplulukları arasında da yaygındır (Çobanoğlu, 2004: 211-212). Karaçay-Malkarların, gökte parlayan ayın bile lekeleri olduğunu ifade ettikleri atasözü de bu atasözleriyle anlamdaştır: *"Aynı da bardı tabları"* (Tavkul, 2001: 65).

Barış: İki testi tokuşunca biri elbet kırılır. Kumuk Türklerinden derlenen bir atasözünde *"Davlu damğasız bolmas* (Münakaşa lekesiz/ ayıpsız olmaz) (Pekacar, 2006: 99) denir. Kırgızistan Türkleri de: "Eki batır eregişse, biröö kalat, biröö ölöt (İki bahadır çekişse bir kalır, biri ölür)" (Çelik Şavk, 2002; 117) atasözüyle benzer düşünceleri söyler. *"Yırtıcı kuşun ömrü az olur"* (Çobanoğlu, 2004: 480) atasözü de barışı, kardeşliği dile getirir. Kırgızistan Türkleri *"Kayaşaçıl karış uzabayt* (Çekişmeyi seven –bir– karış uzamaz)" (Çelik Şavk, 2002: 138), Kumuk Türkleri *"Kayır itni tişleri tez tüşer* (Kavgacı köpeğin dişleri tez düşer)" (Pekacar, 2006: 174) derler. Kumuk Türkleri *"Dolanma duv baş bulan- bulsaŋ kutul aş bulan* (Uğraşma deli baş ile, yapabilirsen kurtul aş ile)" (Pekacar, 2006: 100) derken Türkiye Türkleri *"Deliye dalaşacağına çalıyı dolaş"* diyerek kavgadan uzak durmak gerektiği öğütlenir.

"Kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yurlar" atasözü barış ve hoşgörü anlayışının özlü bir ifadesidir. Dîvânu Lügâti't- Türk'te *"Kanıg kan bile (birle) yumas",* Altınordu Türkçesinde *"Kandi kanman cuvmazlar, kandi suvman cuvarlar",* Oğuz Türkçesinde *"Kanı kanıla yuzarlar, kanı suyıla yurlar",* Osmanlı Türkçesinde *"Kanı kan ile yumaz"* (Çobanoğlu, 2004; 322) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözünü diğer Türk toplulukları da kullanmaktadır (Çobanoğlu, 2004: 322). Türkmenistan'dan bir örnek: *"Ganı gan bilen yuvman, suv bilen yuvarlar* (Gan gan bilen yuvulmaz" (Geldiyev, 2002; 154)

Uzlaşı: Kusursuz insan olmayacağına göre, ortak hususlarda uzlaşmak gerekir.*"Ayıpsız yâr/dost isteyen/ arayan, yârsız /dostsuz kalır"* atasözünde, insanların kusurlarının hoş görülmesi ve onlarla uzlaşmak gerektiği, kusursuz dost arayanların arkadaşsız kalacağı belirtilir. Dîvânu Lügâti't- Türk'te *"Yalnuk oğlu munsuz bolmas",* Altınordu Türkçesinde *"Minsiz dos karagan dossiz kalir",* Oğuz Türkçesinde *"Eyipsiz yâr isteyen yârsız galur /Ayıbsuz yâr isteyen yârsuz kalur",* Osmanlı Türkçesinde *"Ayıbsız yâr isteyen yârsız kalur"* (Çobanoğlu, 2004: 118) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözü, diğer Türk toplulukları arasında şöyledir (Çobanoğlu, 2004: 118-119): *"Tandagan tazga cooluyat" (*Afganistan), *"Eyibsiz yar istiyan yarsız kalur"* (Ahıska Türkleri), *"Uyat yok uzak yol alar"* (Altay Türkleri), *"Kusursuz dost arayan dostsuz kalır"* (Makedonya, Kosova), *"Gäyiphiz dus ezleme, tek kalırhın / Gäyiphiz dus bulmay"* (Başkurdistan), *"Kusursuz yar isteyen, yarsız kalır"* (Bulgaristan), *"Kaççasene tirtiekeken her ursana lekne"* (Çuvaşistan), *"Kusursuz dos kıdırsaŋ dossuz kalırsıŋ"* (Dobruca), *"İyi dost arayan dostsuz kalır"* (Deliorman), *"Kusursuz dost arayan, dostsuz kalır"* (Gagavuzeli), *"Kusursız yar kıdırğan yarsız kalgan"* (Karay- Kırımçak Türkleri), *"Eyibsiz dost ahtaran, yarsız kalar"* (Kuzey Azerbaycan), *"Ayıpsız dost isteyen dostsuz kalır"* (Kıbrıs), *"Ayıpsız dost isteyen dostsuz kalı"* (Kerkük Türkleri), *"Bir minsiz dost kıdırğan, dostsuz kalır"* (Kırım), *"Ayıbsız teŋ izdegen, teŋsiz kalır"* (Karaçay Türkleri), *"Tandagan tazga cooluyat"* (Kırgızistan), *"Ayıbı olmayan dost seçeŋ dostu olmaz"* (Kaşkay Türkleri), *"Ayıpsız dos izlegen dossuz kalır"* (Kumuk Türkleri), *"Aybsiz yor kidirgan yorsiz kolar"* (Özbekistan), *"Kayıpsız dus/ yar izlegen, dussız/ yarsız/ yalgız kalır"* (Tataristan), *"Bir ayıpsız dostı ızlan, dostsuz galar"* (Türkmenistan), *"Eyipsiz dost izdigen, dostsiz kalar"* (Doğu Türkistan/ Uygur Türkleri), *"Siredehsiye sılcaŋŋın beyen sirilliehhin söp"* (Yakutistan)[1].

[1] Aynı atasözü Makedonya Türklerinde *"Kul kusursuz yoktur"* (Hasan, 1997: 66) ve *"Kusursuz insan, dalsız*

Uzlaşmak için, diğerini dinlemek ve anlamak gerekir. Bu sebeple *"İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa anlaşır"* (Çobanoğlu, 2004: 303-304) denir. Kırgızistan Türkleri *"At kişneşip tabışat / Adam süylöşüp tabışat* (At kişneşerek anlaşır / İnsan konuşarak anlaşır)" (Çelik Şavk, 2002: 31), Kumuk Türkleri *"Adam söyleşir, hayvan yalaşır* (İnsan konuşur, hayvan yalaşır)" (Pekacar, 2006: 45), Türkmenistan Türkleri *"Adam soraşa-soraşa, hayvan ısgaşa-ısgaşa"* (Geldiyev, 2002: 16)[2] derler.

"Gülü seven dikenine katlanır" atasözü, insanlarda kusur aramamak gerektiğini, hatasız kul olmayacağını, uzlaşmak gerektiğini belirten atasözlerindendir. Makedonya Türklerinde de *"Gülü seven dikenıne katlanır"* (Hasan, 1997: 52) ve *"Gülü seversen tikeni de sevecen"* (Hasan, 1997: 53) biçimlerinde söylenen bu atasözünün bir benzer Kırgız Türklerinde *"Baldı süysöŋ arının açuusuna çıda* (Balı seviyorsan arının acısına dayan)" (Çelik Şavk, 2002: 54) şeklinde söylenir.

Sabır: Kötülüğe karşı sinirlenmemek, akıllı davranmak gerekir. Bunu *"Sabreden derviş muradına ermiş", "Sabrın sonu selâmettir"* ve *"Sabır acıdır meyvesi tatlıdır / Sabırla koruk helva olur"* atasözleri öz bir şekilde ifade etmektedir[3]. Aynı atasözü Kazakistan'da *"Sabır tübü sarı altın* (Sabrın altı sarı altın)*"* şeklinde bilinir. Bu atasözü Kumuk Türkleri (Pekacar, 2006: 189) ve Karaçay-Malkarlar (Tavkul, 2001: 198) arasında da bilinir. Aynı atasözü Türkmenistan Türklerinde *"Sabır soŋı sap altın"* (Geldiyev, 2002: 295) biçiminde söylenir.

Makedonya Türkleri arasında söylenen; *"Sabrın soni selamettır"* (Hasan, 1997: 76), *"Sabreden derviş muradına ermiş"*, *"Sabırlı kulu Alla sever"* ve *"Sabırsız olan kişi, sakat olur işi"* (Hasan, 1997: 75) atasözleri, aynı düşüncenin Balkan Türkleri arasında da kök saldığını gösterir. Kırgız Türklerinde *"Aşıkkan (sabırsız) kalar uyakta / Sabırduu ceteer muratka* (Acele eden –sabırsız- kalır utanca/ Sabırlı ulaşır murada)" (Çelik Şavk, 2002; 27) ve Kumuk Türklerinde *"Sabur soŋun oylaşır* (Sabırlı sonrasını düşünür.)" (Pekacar, 2006: 189) sözleri söylenir. Karaçay-Malkarlar

---

agaç yoktur" (Hasan, 1997: 67); Kosova Türklerinde *"Kusursuz insan olmas"* (Hasan, 1997: 67); Kumuk Türklerinde *"Ayıpsız dos bolmas* (Hatasız dost olmaz)" (Pekacar, 2006: 70), Türkmenistan Türklerinde *"Ayıpsız adam bolmaz*" (Geldiyev, 2002: 57), *"Er ayıpsız bolmaz"* (Geldiyev, 2002: 145), *"Ayıpsız dost ızlan (gözlen) dostsuz galar"* (Geldiyev, 2002: 57), *"Ayıpsız yar arayan yarsız galar"* (Geldiyev, 2002: 57) biçimlerinde de söylenir. Türkmenistan'da söylenen *"Dost tutsaŋ, öz aybı bilen tut"* (Geldiyev, 2002: 120), *"Aybıŋı aydanı ayıplama"* (Geldiyev, 2002: 55), *"Er iliŋ aybını açmaz"* (Geldiyev, 2002: 147) da konuyla ilgilidir.

[2] Türk lehçe ve şivelerinden yapılan aktarmalarda "q" , "w", "ë" harfleri yerine "k" "v", "e" harfleri verilmiştir.

[3] *"Sabır acıdır meyvesi tatlıdır"* atasözünün tarihî Türk şivelerinde ve bugünkü Türk topluluklarındaki karşılıkları için bkz.: Çobanoğlu, 2004: 412-413.

arasında yaygın olarak bilinen "*Tözgen temir büger"* (Sabreden demir büker) atasözü ile Kumuk Türkleri arasında söylenen *"Saburluk bulan bet'yarıklık tapar* (Sabır ile yüz aydınlığı bulunur)" (Pekacar, 2006: 189) atasözü de aynı düşünceyle söylenmiştir. Benzer düşünce Karaçay-Malkarlar'dan derlenen başka bir atasözünde daha açıktır: *"Aşu duşpan, akıl dos"* (Sinir düşman akıl dost).

Hoşgörülü olmayan, öfkelenen kişi zarar görür: *"Öfkeyle kalkan, zararla oturur"*. Kıpçak Türkçesinde *"Bir işni kim öfke bilen işlegey kılıp hayf soŋra ilin tişley."*, Altınordu Türkçesinde *"Öpkemen turgan ziyanman oturur",* Oğuz Türkçesinde *"Öykeyle turan ziyan ile oturur",* Osmanlı Türkçesinde *"Öfkeyle kalkan zararla oturur"* (Çobanoğlu, 2004; 398) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözünü, diğer Türk topluluklarından bazıları şöyle söyler (Çobanoğlu, 2004; 398): *"Öfke ile kalkan zararla oturur"* (Bulgaristan), *"Hırsla kalkan, belâla oturur"* (Batı Trakya/ Yunanistan), *"Öpkemen turgan zararman oturur"* (Dobruca), *"Öfgeylen gakan ziyanılan oturur"* (Kıbrıs), *"Açuvlanıb örge turgan, zaran alıb olturur"* (Karaçay Türkleri), *"Gahar-gazap, sonu-puşman"* (Türkmenistan), *"Ökesi çıhkan, özne zarar etken"* (Urum Türkleri), "Aççik kelgende, ekil kaçidu" (Doğu Türkistan/ Uygur Türkleri).

Öfkeliyken sağlıklı davranılamayacağı, bu sebeple öfke geçmeden hareket edilmemesi gerektiği Kırgızistan Türklerinden derlenen bir atasözünde şöyle belirtilir: *"Bugünkü açuuŋdu erteŋkige koy* (Bugünkü öfkeni yarınkine bırak)" (Çelik Şavk, 2002; 80). Öfkelenmeyen, aklını kullananlar kazanır. Kumuk Türkleri *"Hakıllı gönüŋ alır, hakılsız hatirin kaldırır* (Akıllı gönlünü alır, akılsız hatırını kırar)" (Pekacar, 2006: 128) derken Türkmenistan Türkleri de *"Gahar duşuman, akıl dost, aklıŋa akıl goş"* (Geldiyev, 2002: 152) ve *"Akıl nirede bolsa, dövlet hem şol yerde"* (Geldiyev, 2002: 28) diyerek akıllı insanların barış ve hoşgörü ortamını sağlayabileceklerini belirtirler.

Oğuz ve Osmanlı Türkçelerinde, Balkanlar (Bulgaristan, Makedonya, Dobruca, Gagavuzeli, vd…), Batı Trakya, Çuvaşistan, Karaylar, Kuzey Azerbaycan, Kıbrıs, Kerkük, Kırım, Kırızistan, Kaşkay, Türkmenistan ve Türkiye'de söylenen *"Keskin sirke küpüne zarar"* (Çobanoğlu, 2004: 343), Kumuk Türklerinden derlenen *"Temtek terisin tas eder* (Delişmen postunu kaybeder) (Pekacar, 2006: 208) ve Kosova'da söylenen *"İki sert taş un ügütmes"* (Hasan, 1997: 58) / *"Isıran köpek avlanmas"* (Hasan, 1997: 57) atasözlerinde de öfkenin zararlı, hoşgörü ve sabrın yararlı olduğu telkin edilir.

Türkmenistan Türklerinde söylenen "sabır" konulu atasözlerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: *"Biri jebir etse, sen sabır et"* (Geldiyev, 2002: 85), *"Bisabır gul tiz yolugar belaga"* (Geldiyev, 2002: 87), *"Sabır ayı bolsa da, soŋı süyji(datlı)"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabır eden bekli gapını açar"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabır edenler gara dagı yer eder, Bi sabırlar hayır iyi şer eder"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabır eden murada yeter"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabır eden salamat bolar (... muradına yeter)"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabırlı gul dura-bara şat bolar, bisabır gul dura-bara mat bolar"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabırlılık hayra getir, bisabırlık şere yetir"* (Geldiyev, 2002: 295), *"Sabır Rahmandan, evmek Şeytandan."* (Geldiyev, 2002: 295).

Tatlı dil: Hoşgörülü insanlar tatlı dilli, güler yüzlü olurlar. "*Tatlı dil yılanı deliğinden/ ininden çıkarır*" atasözünde de hoşgörülü davranmanın, tatlı dilli olmanın iletişimdeki etkisi anlatılır. Altınordu Türkçesinde *"Caksi til cilandi inden cıgarır, caman til kişini dinden ciganr",* Oğuz Türkçesinde *"Yahşi söz ile yılan inden çıgar",* Osmanlı Türkçesinde *"Tatlı dil yerden yılanı çıkarır / Ilı sözle yılan inden çıkar"* (Çobanoğlu, 2004: 440) biçimlerinde geçen ve Türkiye Türklerinde yaygın olan bu atasözü, diğer Türk toplulukları arasında da yaygındır (Çobanoğlu, 2004: 440-441). Kırgızistan Türklerinin söyledikleri *"Cıluu süylösö cılan iyinden çıgat* (Yumuşak konuşulsa yılan ininden çıkar)" (Çelik Şavk, 2002: 103) ve *"Adamzaadanı cakşı söz atınan türüşöt* (İnsanoğlunu iyi söz atından indirir" (Çelik Şavk, 2002: 11), Karaçay-Malkarlar arasında söylenen *"Cumuşak söz katı tayaknı sındırır* (Yumuşak söz sert sopayı kırar)" (Tavkul, 2001: 110), Makedonya Türklerinin söyledikleri "İyi /Tatli laf/ söz yilani deligından çikarır"(Hasan, 1997: 60, 79) ve Kosova Türklerinin söyledikleri *"Tatli dil demir kapilari açar"* (Hasan, 1997: 79) atasözleri de tatlı dilin toplumdaki gücünü anlatır.

"Kaba sözü bile yumuşak karşılamak, acı sözlere de tatlı sözle karşılık vermek" ancak hoşgörülü insanların sergileyebilecekleri bir tavırdır. Üstelik; *"Tatlı söz can azığı, acı söz baş kazığı"*dır. Kırgızistan Türklerinde; *"Cakşı kep, can azıgı/ Caman kep, can kazıgı* (İyi söz can azığı/ Kötü söz can kazığı)" (Çelik Şavk, 2002: 83) biçiminde söylenen atasözü; Kumuk Türklerinde *"Ariv söz-aş azığı, yaman söz- baş kazığı* (Güzel söz-aş azığı, kötü söz- baş kazığı)", *"Yahşı söz-can azık, yaman söz- tiş kazık* (İyi söz-can azığı, kötü söz- diş kazığı)" ve *"Yahşı söz-can azığı, yaman söz- baş kazığı* (İyi söz-can azığı, kötü söz- baş kazığı)" (Pekacar, 2006: 56) şekillerinde söylenir. Makedonya Türkleri arasında da *"Dil hem eylık yapar, hem fenalık"* (Hasan, 1997: 43) atasözü yaygındır.

Kumuk, Kırgızistan ve Türkmenistan Türklerinde tatlı dilli olmak gerektiği değişik atasözlerinde de dile getirilir. Kumuk Türklerinden bazı atasözleri: *"Tatli til, getri söz, güzel yüz- nasipli de bolur* (Tatlı dil, doğru söz, güzel yüz(lü) mesut da / talihli de olur) (Pekacar, 2006: 205), *"Tatli tilge talav yok* (Tatlı dile hastalık yok/ Tatlı dile saldırılmaz) (Pekacar, 2006: 205), *"Yahşı sözden yav çığar, yaman sözden dav çığar* (Güzel sözden yağ çıkar, kötü sözden savaş çıkar) (Pekacar, 2006: 245), *"Ariv sözde accal yok* (Güzel sözde ecel yok) (Pekacar, 2006: 56), *"Berme malıŋ bolmasın, tiliŋde balıŋ bolsun* (Verecek malın olmasın, dilinde balın olsun)" (Pekacar, 2006: 82), *"Dazusuz sözlü, damğalı yüzlü* (Ölçüsüz sözlü, damgalı/ lekeli yüzlü) (Pekacar, 2006: 99), *"Salamatlık saklağan abur alır, avliya söylegen kabur alır* (Tevazusunu koruyan hürmet görür, aptalca konuşan kabir alır)" (Pekacar, 2006: 190). Kırgızistan Türklerinde söylenen atasözlerinden örnekler: *"Cakşı söz candın eşigi* (İyi söz canın eşiği)" (Çelik Şavk, 2002: 85), *"Cakşı sözdü ayban da tüşünöt* (İyi sözü hayvan da anlar)" (Çelik Şavk, 2002: 85), *"Cakşının özü ölsö dö sözü ölböyt* (İyi insanın kendisi ölse de sözü ölmez)" (Çelik Şavk, 2002: 88), *"Cakşının sözü taş eritet/ Camandın sözü baş çiritet* (İyinin sözü taş eritir/ Kötünün sözü baş çürütür)" (Çelik Şavk, 2002: 88), *"Camanga kep aytam dep/ Sözüŋdü ayıp kılbagın* (Kötüye söz söyleyeceğim diye/ Sözünü ayıp etme)" (Çelik Şavk, 2002: 94), *"Kıynagan da til, sıylagan da til* (Azap çektiren de dil, hürmet ettiren de dil)" (Çelik Şavk, 2002: 145), *"Tili cumşak aş ceyt/ Tili katuu muş ceyt* (Dili yumuşak aş yer/ Dili sert yumruk yer)" (Çelik Şavk, 2002: 182), *"Tilden bal da tamat, uu da tamat* (Dilden bal da damlar, ağu da damlar)" (Çelik Şavk, 2002: 182). Türkmenistan Türklerinin atasözlerinden örnekler: *"Yahşı söz baldan süyji"* (Geldiyev, 2002: 350), *"Yahşı söze gulak goy, yaman söze duzak"* (Geldiyev, 2002: 350), *"Yahşı söz söyünme, yaman söze köyünme"* (Geldiyev, 2002: 350), *"Yahşı söz yahşı eder, yaman söz vagşı*" (Geldiyev, 2002: 351), *"Doğrı adam egri sözi ar biler"* (Geldiyev, 2002: 117)

İyilik: Kırgızistan Türklerine göre iyilik ömür ışığıdır: *"Cakşılık ömür şamı/ Çökkön köŋ üldü çalkıtat / Öçkön ottu tamızat* (İyilik ömür mumu- ışığı- / Çökmüş gönlü çalkalar/ Sönmüş ateşi tutuşturur)" (Çelik Şavk, 2002: 88). Yapılan iyilik yerde kalmaz: "Erge kılgan cakşılık cerde kalbayt (Yiğide yaptığın iyilik yerde kalmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 122)

Bazı atasözlerinde –kötülük yapana bile iyilikle karşılık verme düşüncesiyle– hoşgörünün sınırları genişletilir. Karşıdaki kimse sizin iyiliğinizi anlamasa bile iyilik etmek öğütlenir: *"İyilik et at denize, balık*

bilmezse Halık bilir". Dîvânu Lügâti't- Türk'te *"Edgülükni suv adakında kemiş başında tile"*, Kıpçak Türkçesinde *"İl yiterde eygülük kıl kim atıŋ kalgay cehanda cavidan",* Altınordu Türkçesinde *"Caksılik et, at denizge balık bilmese Halik bilir"*, Çağatay Türkçesinde *"Yahşilik it deryaga taşla balık bilir, balık bilmese Halik bilir",* Oğuz Türkçesinde *"Eylük evle suya sal, eger eylük eylük ise ol seni bulur / Eylük eyle, denize burag; balıg bilmezse, Halıg bilür"*, Osmanlı Türkçesinde *"Eylik eyle deryaya sal balık bilmezse, Hâlık bilir"* (Çobanoğlu, 2004: 315) biçimlerinde geçen bu atasözü, diğer Türk toplulukları arasında da yaygındır (Çobanoğlu, 2004: 315). Kumuk Türklerinden ve Makedonya Türklerinden birer örnek: *"Yahşılık et, deŋizge at: balık bilmese, Halık biler"* (Pekacar, 2006: 243), *"Sen iyilini yap da kul görmezse, Allah görür"* (Hasan, 1997: 76).

Bağışlama: Türk dünyasından derlenen bazı atasözlerinde, kötülük yapanı bile bağışlamak, iyilikle karşılamak öğütlenir: *"İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir"*, *"Sana taşla vurana sen aşla var", vd.*

Türkiye Türkçesi'nde *"İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir"* şeklinde söylenen atasözü; Kazakistan'da *"Jaksılıgga jamandık herdin isi, jamaandıkka jaksılık erdin isi",* Kırgızistan'da *"Cakşılıkka cakşılık ar kişinin işidir / Camandıkka camandık kem kişinin işidir/ Cakşılıkka camandık kör kişinin işidir/ Camandıkka cakşılık er kişinin işidir* (İyiliğe iyilik her kişinin işidir/ Kötülüğe kötülük fena kişinin işidir/ İyiliğe kötülük kör kişinin işidir/ Kötülüğe iyilik er kişinin işidir)" (Çelik Şavk, 2002; 88), Karaçay-Malkarlar'da *"Aşhılıkga aşhılık har kişini işidi, Amanlıkga aşhılık erkişini işidi"*, Kumuk Türklerinde *"Yahşılıkğa yahşılık har gişini işidir, yamanlıkğa yahşılık ergişini işidir"* / "*Yamanğa yahşı bolmak ergişini işidir* (Kötüye karşı iyi olmak er kişinin işidir) (Pekacar, 2006: 232, 243) olarak söylenir[4].

"Sana taşla vurana sen aşla var" atasözü Kazakistan'da *"Taspen urgandı aspen ur"* (Taşla vurana aşla karşılık ver), Türkmenistan'da *"Daş bilen uranı aş bilen ur"* (Geldiyev, 2002: 105), Kumuk Türklerinde *"Duşman seni aş bulan ursa, sen aş bulan ur* (Düşman seni taş ile vursa sen ekmek/ aş ile vur)" (Pekacar, 2006: 103), Kosova'da *"Kim sana taş atar, sen ona ekmek at"* (Hasan, 1997: 64) biçimlerinde söylenir. Bu atasözü Kumuk Türklerinden derlenen başka bir atasözü ile pekiştirilir: *"Aş bulan ursa, it de haplamas* (Aş ile/ ekmekle vurulsa köpek de havlamaz)" (Pekacar, 2006; 59).

[4] Türk dünyasındaki benzerleri için bkz.: Çobanoğlu, 2004: 314.

Kırgızistan'dan derlenen iki atasözü: *"Adaşkandın ayıbı cok, aylanıp üyürün tapkan soŋ / Açılgandın ayıbı cok, özü körüp capkan soŋ* (Yanılanın suçu yok, dönüp sürüsünü bulduktan sonra/ Açılanın suçu yok, kendisi görüp örttükten sonra" (Çelik Şavk, 2002: 12)/ *"Cakşıda kek cok, kekçilde tek cok* (İyide kin yok, kincide rahat yok)" (Çelik Şavk, 2002: 86).

Dostluk/Dost Kazanma: *"Dostun bin tane olsa da az, düşmanın bir tane de olsa çok"* atasözü dost kazanmanın, barışın önemini dile getirir. Kazakistan Türkleri *"Dosıŋ mıŋ bolsa az, duşpanıŋbirev bolsa da köp"* (Durbilmez, 2000), Kırgızistan Türkleri *"Dosuŋ miŋ bolso da azdık kılat/ Duşmanıŋ biröö bolso da köptük kılat* (Dostun bin olsa da az gelir/ Düşmanın bir olsa da çok gelir)" (Çelik Şavk, 2002: 115)/ *"Cüz dos az, bir kas köp* (Yüz dost az, bir düşman çok)" (Çelik Şavk, 2002: 109), Kumuk Türkleri *"Yüz dos- az, bir duşman- köp* (Yüz dost az, bir düşman çok)" (Pekacar, 2006: 255), Türkmenistan Türkleri *"Dostuŋ, müŋ bolsa da entek az, duşmanıŋ iki bolsa eyyem ken (Dostuŋ müŋem bolsa az, duşmanıŋ birem bolsa köp"* (Geldiyev, 2002: 121), Kosova Türkleri *"Dost bin ise azdır, duşman bir ise çoktor"* (Hasan, 1997: 44) derler[5]. Çünkü Kumuk Türklerinin de dedikleri gibi; "*Duşmanlık kazansaŋ artı paşmanlık* (Düşmanlık kazanırsan sonu hüzün/ pişmanlık)"tır (Pekacar, 2006: 102).

Özeleştiri: "Önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele" atasözünde özeleştiri hâkimdir. Bu atasözünün Türk dünyasındaki kullanımına Türkmenistan Türklerinden ve Kosova Türklerinden birer örnek verelim[6]: *"İnneni özüŋe, bizi keseke sanç "* (Geldiyev, 2002: 218), *"İgney gendıne, çuvaldızi başkasına batır"* (Hasan, 1997: 58). Kumuk Türkleri de *"Gişige ayıp etgençe özüŋe sud et* (Başkasını suçlamadan önce kendini yargıla)" (Pekacar, 2006: 121) derler.

İyi Niyet ve Merhamet: Kırgızistan'da söylenen *"Cakşı sana, carım ırıs* (İyi niyet yarım kısmet)" (Çelik Şavk, 2002: 85), Kumuk Türklerinden derelenen *"Yahşı neget- yarım devlet* (İyi niyet, yarım devlet) (Pekacar, 2006: 244)/ *"Rahmulu adam- yemişli terektir* (Merhametli adam meyveli ağaçtır)" (Pekacar, 2006: 188) gibi örnekler iyi niyetli ve merhametli olmak gerektiğini öğütler.

Umut: Hoşgörüyü oluşturan kavramlardan biri de "umut"tur. Türkiye'de söylenen *"Çıkmadık candan (canda) ümit kesilmez (var)"* atasözü; Kırgızistan'da *"Ölbögön canda ümüt bar* (Ölmemiş canda ümit var)" (Çelik Şavk, 2002; 166)/ *"Canı bardın ümütü (ömürü) bar*

[5] Türk dünyasındaki benzerleri için bkz.: Çobanoğlu, 2004:223-224.
[6] Türk dünyasındaki kullanımlarını görmek için bkz.: Çobanoğlu, 2004:295.

(Canı olanın ümidi -ömrü- olur)" (Çelik Şavk, 2002: 95), Kazakistan'da *"Şıkpagan jannan ümit bar"* (Durbilmez, 2000), Kumuk Türklerinde *"Çıkmağan canğa umut bar* (Çıkmayan canda umut var) (Pekacar, 2006: 98) biçimlerinde söylenir[7]. Karaçay-Malkarlar arasında söylenen *"Har keçeni bir kündüzü* (Her gecenin bir gündüzü vardır)" (Tavkul, 2001: 133), Türkmenistan'da söylenen *"Her gijeniŋ bir gündizi bar"* (Geldiyev, 2002: 205) ve Kırgızistan'dan derlenen *"Cırtıkka camak tabılat / Dartka dabaa tabılat* (Yırtığa yama bulunur/ Derde deva bulunur)" (Çelik Şavk, 2002: 104) atasözleri de umutla ilgilidir.

Eğitim: Bütün kötülüklerin olduğu gibi, hoşgörüsüzlüğün kaynağı da cehalettir. Cehâlet ile birlikte kültür yozlaşması da hoşgörüsüzlüğün kaynağıdır. Yeni nesiller zengin Türk kültürüyle tanıştıkça atalarının ruhlarıyla buluşacaklar; sevgiyi, saygıyı, anlayışı gönüllerine nakışlayacaklardır. Bunun için de eğitimcilere büyük görev düşmektedir. Atatürk'ün *"Yurtta sulh, cihanda sulh"* sözü ışığında; ilkokuldan itibaren çocuklara hoşgörüyü öğretmek, cehaletle mücadele etmek zorundayız. Zaten cahillik ile hoşgörüsüzlük iç içedir. Bunların çözüm yolu da eğitimden geçer. Cahili eğitmek için de hoşgörülü olmak gerekir.

"Hoşgörülü olma" bir hayat tarzı hâline getirilmedikçe, zorlamayla insanlar "anlayışlı" olamazlar. Hoşgörüsüzlüğün ilâcı kültürdür. Kültür de yeni nesillere eğitim aracılığıyla aktarılabilir. Kültür yalnızca bilgi değil, her türlü kabul ve davranışları da içine alan bir yaşayış tarzıdır. Kültür unsurları yeni nesillere yalnızca sözle değil, davranışla da aktarılır. Kırgız Türklerinde eğitimin önemi şöyle belirtilmektedir: *"Adamdın caman cakşısı, tuugandan emes tarbıyadan* (İnsanın kötüsü iyisi doğuştan değil, terbiyeden" (Çelik Şavk, 2002: 11)

B. Aile Bireyleri ve Nesiller Arasında Hoşgörü

Hatası olsa da akrabaların hoş görülmesi öğütlenir. Kırgız Türklerinden derlenen iki örnek: *"Cakın talaşsa, catka cem* (Yakınlar –akrabalar– kavga etse, yabancıya yem –olurlar-)" (Çelik Şavk, 2002: 81), *"Cakınıŋa cat bolbo / Öz eliŋe kas bolbo* (Akrabana yad olma/ Kendi halkına düşman olma)" (Çelik Şavk, 2002: 81).

Anneye saygı, anneye karşı hoşgörü atasözlerinde de vurgulanır. Türkiye Türkleri arasında *"Ananın bastığı yavru incimez"* ve *"Anasının teptiği buzağının canı yanmaz"* şeklinde söylenen atasözleri bu anlayışı sergiler. Kumuk Türklerinde de "Abay urğan avurtmas (Ninenin vurması

[7] Türk dünyasında başka kullanımları için bkz.: Çobanoğlu, 2004:180-181.

acıtmaz)" (Pekacar, 2006: 41) biçiminde söylenen atasözünün Türk dünyasında anlamca benzerlerinden bazıları şöyledir (Çobanoğlu, 2004; 85): "Ananın bastığı yavru ölmez" (Bulgaristan), "Enesi tepken kulınnıŋ eti avırmas" (Kazakistan), "Koyun kuzu topdamaz" (Kuzey Azerbaycan), "Enesi tepken kulınnıŋ eti avırmaydı" (Karakalpak Türkleri), "At tuyağı tay öltürmez / Koy kozusun maltamaz" (Karaçay Türkleri), "Bee balasın çapçısa da mert kılbayt" (Kırgızistan), "Baytal tayını depmez" (Türkmenistan), "Anisi tepken mozaynin ceni agrimas" (Doğu Türkistan/ Uygur Türkleri).

Türkmenistan Türkleri *"Atanı söyen vatanı söyer"* (Geldiyev, 2002: 43), *"Ataŋ bilen eneŋ- Mekge bilen Medineŋ"* (Geldiyev, 2002: 43) ve *"Hormat etseŋ, hormat görersiŋ"* (Geldiyev, 2002: 208) diyerek büyüklere karşı saygılı be hoşgörülü davranmak gerektiğini öğütlemişlerdir.

Kumuk Türkleri *"Aburlu bolmağa süyseŋ, ataŋ-anaŋnı aburla* (Saygı görmek istersen, annene babana saygı göster)" (Pekacar, 2006: 41) ve *"Ata-anağa sıy etmegen, sıydan tüşer* (Annesine babasına hürmet etmeyen hürmetten düşer) (Pekacar, 2006: 59) atasözlerini söylemişlerdir. Kırgız Türkleri de *"Ata-eneŋdi sıylasaŋ, öz balaŋdan opaa (cakşılık) körösüŋ* (Baba ve anneni sayarsan, kendi çocuğundan vefa –iyilik- görürsün)" (Çelik Şavk, 2002: 34) ve *"Ataŋa emne kılsaŋ, balaŋdan oşonu körösüŋ* (Babana ne edersen çocuğundan onu görürsün)" (Çelik Şavk, 2002: 35-36) demişlerdir. Bu atasözleri *"Ne ekersen onu biçersin"* atasözü ile de anlam yakınlığı taşımaktadırlar. Bu atasözü Kumuk Türklerinde *"Ne çaçsaŋ onu alırsan* (Ne ekersen onu alırsın)" (Pekacar, 2006: 128), Kosova'da *"Dünyada ne ekersın oni biçerısın"* (Hasan, 1997: 44) ve *"Herçez ektıgını biçer"* (Hasan, 1997: 56), Makedonya'da *"Ektiysen biçersın"* (Hasan, 1997: 46), *"Ne ekersen oni biçerssın"* (Hasan, 1997: 70), *"Erkes ne ederse kendına eder"* (Hasan, 1997: 48) biçimlerinde söylenir[8]. Kırgız Türklerinde söylenen *"Cakşı kılsaŋ özüŋö/ Caman kılsaŋ özüŋö/ Öödö karap tükürsöŋ / Kaytıp tüşöör közüŋö* (İyilik etsen kendine / Kötülük etsen kendine/ Yukarı doğru tükürsen/ Dönüp düşer gözüne)" (Çelik Şavk, 2002: 84) atasözü de benzer anlamlar taşır.

Kumuk Türklerinden derlenen *"Sıy bermegen sıylanmas* (Saygı göstermeyen saygı görmez)" (Pekacar, 2006: 193) ve *"Sıylını gözü ayıplını görmes* (Saygılının gözü ayıplıyı görmez)" (Pekacar, 2006: 194) atasözleri hem aile bireyleri arasında, hem de toplumdaki diğer fertlere karşı saygılı davranmak gerektiğini vurgular.

[8] "Ne ekersen onu biçersin" atasözünün Türk dünyasındaki diğer kullanımları için bkz.: Çobanoğlu, 2004: 387-388.

Aile içinde ve toplumda küçüklere karşı hoşgörülü davranmak gerektiği *"Küçükler suç işler, büyükler bağışlar"* atasözünde dile getirilir. Kıpçak Türkçesinde *"Ulugluk kıl kiçiklerni bağışla"ve* Oğuz Türkçesinde *"Kiçiler suç işler, ulular bağışlar"* olarak geçen atasözü Ahıska Türklerinde *"Küçükler suç işler, böyükler bağışlar"*, Makedonya'da *"Bük küçüğe meramet, küçük büyge hürmet"*, Dobruca'da *"Balabanga saygı, kişkenege süygi"*, Gagavuz Türklerinde "Kuçikten heta böyükten eta kem olmaz", Hakas Türklerinde *"Uluglarga orın pir, kiçilerge polıs çör"*, Kuzey Azerbaycan'da *"Kiçikden heta böyyükden ata"*, Kerkük'te *"Küçükten hata, büyükten ata"*, Kırım'da *"Balabanga saygı, kışkenege sevgi atadandır"*, Kaşkay Türklerinde *"Küçük hata eder, büyük i'ta"* biçimlerinde söylenir (Çobanoğlu, 2004: 375). Türkmenstan'dan derlenen *"Gahar iniden, bagışlamak agadan"* (Geldiyev, 2002: 152) atasözünün mesajı da aynıdır.

C. Sosyal İlişkilerde ve Komşular Arasında Hoşgörü

Aynı toplum içinde yaşayan kimselerin, sosyal konumları ne olursa olsun, birbirlerine karşı hoşgörülü olması gerektiği bilinmektedir. *"Komşu komşunun külüne muhtaçtır*" atasözü, komşuların birbirlerine her zaman muhtaç olduğunu dile getirir. Bu atasözü Kosova'da *"Komşi komşının külüne muhtaçtır"* (Hasan, 1997: 65) biçiminde söylenir. Karaçay-Malkarlar arasında söylenen *"Honşung aman bolsa da töz* (Komşun kötü olsa da sabret)" (Tavkul, 2001: 134) atasözü, kötü olsa bile komşuyla iyi geçinmek gerektiğini öğütler.

Bir komşunun, başka bir insanın başına kötü bir iş gelebilir, bir hatası olabilir. Bu durumu ayıplamamak gerekir. Aynı duruma herkes düşebilir. Bunu anlatan *"Gülme komşuna gelir başına"* sözü de hoşgörüyle ilgilidir. Bu atasözü diğer Türk topluluklarından bazılarında şöyle söylenir: *"Gülme gonşuna, galar başına"* (Azerbaycan), *"Külme dosına, keler basına"* (Kazakistan), *"Külme koşnınga, kaytıp kelar başınga"* (Özbekistan), *"Gülme genşına, geler başına"* (Türkmenistan), "Küleme honşuŋa, gelir başıŋa" (Kumuk Türkleri/ Pekacar, 2006: 146), *"Gülme koyşina, gelir başına"* (Makedonya/ Hasan, 1997: 53).

"Ev alma komşu al" atasözü de komşu seçiminin ve komşuluk ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu anlatılır.

Kırgızistan'da söylenen şu atasözleri de komşuluk ilişkileriyle ilgili sayılabilir: *"El menen eregişpe/ Batır menen coolaşpa* (Halk ile tartışma/ Batır menen coolaşpa)" (Çelik Şavk, 2002: 119), *"Elge kılgan cakşılık cerde kalbayt* (Halka yaptığın iyilik yerde kalmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 121).

Ç. Boylar/ Oymaklar Arası Hoşgörü

Türk milletinin dirlik, birlik, düzen ve esenlik içinde yaşayarak gelişmesinden rahatsız olan pek çok ülkede, Türklerin millî birlik ve bütünlüğünü yaralayabilecek çeşitli senaryolar yazılmaktadır. Başta Türkiye olmak üzere Türk dünyasının her tarafında iç barışı bozmak, gelişmeleri önlemek için bir takım çalışmalar yapılmaktadır. *"Yer yer bilim veya fikir, yer yer sanat veya estetik, yer yer edebiyat veya ekonomi alanlarındaki bu olumsuz senaryoların geniş kitlelerce ilgi duyulur, benimsenir yahut rol alınarak oynanır hale gelmesi, çatışmalı ve sancılı bir toplum olma sürecini hızlandırmaktadır. Çatışmanın başladığı bir toplumda, dirlik, birlik ve esenlikten bahsetmek mümkün değildir. Bilindiği gibi, sosyal çatışmayı, psikolojik, sosyal ve ekonomik çözülme, parçalanma izler. Çatışmayı hoşgörü önler..."* (Tural, 1996: III)

Türk dünyası atasözlerinin bu günkü Türk dünyasına da mesajları var. Türkiye Türkleri *"Yalnız taş duvar olmaz", "Tek koyundan sürü olmaz", "Yalnız öküz çifte –boyunduruğa– koşulmaz", "Bir elin nesi var, iki elin sesi var"* atasözlerinde birlik ve beraberlik ister. Kazakistan Türkleri *"Birlikli el ozadı, birliksiz el tozadı"* (Durbilmez, 2000) derler. Türkmenistan Türkleri *"Birigen ozar, bölünen tozar* (Birleşen ozar- birleşmedik tozar" (Geldiyev, 2002: 85) ve *"Birlik bolmasa dirilik bolmaz"* (Geldiyev, 2002: 85) diye seslenirler. Kırgızistan Türkleri *"Calgız darak tokoy bolboyt* (Yalnız ağaç orman olmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 90), *"Calgız ögüz koş bolboyt/ Caaktaşkan dos bolbos* (Tek öküz çift olmaz- çifte koşulmaz/ Çekişenler dost olmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 90), *"Eki erdin dostugu / Bir belden aşırat/ Eki eldin dostugu / Miŋ belden aşırat* (İki yiğidin dostluğu/ Bir belden-geçitten- aşırır/ İki halkın dostluğu/ Bin belden aşırır)" (Çelik Şavk, 2002: 118), *"Calgız taruu botko bolboyt/ Botko bolso koyu bolboyt/ Calgız adam tutka bolboyt/ Tutka bolso da curtka bolboyt* (Yalnız –tek, bir- darı lapa olmaz/ Lapa olsa koyu olmaz/ Yalnız adam baş olmaz/ Baş olsa da halka faydası olmaz)" (Çelik Şavk, 2002: 90), *"Küç birdikte* (Güç birlikte)" (Çelik Şavk, 2002: 156) *"Intımak bolboy, iş oŋolbos* (Birlik olmadan iş düzelmez)" (Çelik Şavk, 2002: 124) diyerek aynı duyguları dile getirirler.

"Et tırnaktan ayrılmaz" (Çobanoğlu, 2004: 254-255) atasözü Türk boyları/ oymakları/ aile bireyleri arasındaki birliği, beraberliği dile getirir. *"Nerede birlik, orada dirlik"* (Çobanoğlu, 2004: 391) atasözü de Türk dünyasında yaygındır.

D. Dinler / Milletler Arası Hoşgörü

Türk milleti, bazan hoşgörülü davrandığı milletler tarafından arkadan hançerlenmiş olsa bile, "aman" dileyenleri affetmiş, inançlarında da serbest bırakmıştır. *"Aman diyene kılıç kalkmaz"* biçimindeki atasözü diğer Türk ve akraba topluluklarında da yaygındır. Altınordu Türkçesinde de *"Aman degenge kiliç bolmas"* biçiminde geçen bu atasözünün Türk dünyasındaki benzerlerini şöyle sıralamak mümkündür (Çobanoğlu, 2004; 81): *"Aman deene kılıç kalkmas"* (Makedonya, Kosova), *"Eyilgen baştı kılış kismey"* (Başkurdistan), *"Aman diyene kılıç kalkmaz"* (Bulgaristan), *"Tayma pusa his vitmest"* (Çuvaşistan), *"Aman degenge kılış tiymez"* (Dobruca), *"İyilen boynu kılıç kesmes"* (Deliorman), *"Yılan boyunu kılıç kesmez"* (Gagavuzeli), *"Aman deyeni öldürmezler"* (Güney Azerbaycan), *"Surangan mayınnı hılıs sappas"* (Hakas), *"İyilgen bastı kılış kespes"* (Kazakistan), *"Aman deyenin boynunu vurmazlar"* (Kuzey Azerbaycan), *"Aman deyene gılıç/ el gagmaz"* (Kıbrıs), *"İyilgen bastı kılış kespes"* (Karakalpak Türkleri), *"Aman degenge kılış tiymez"* (Kırım), *"İyilgen baştı kılıç kespeyt"* (Kırgızistan), *"Amana gelen boyunu kılıç kesmez"* (Kaşkay Türkleri), *"Egilgan boşnı kiliç kesmes"* (Özbekistan), *"İyilgen başnı kılıç kismes"* (Tataristan), *"Aman diyene pıçak çekme"* (Türkmenistan), *"Egilgen boyunni kiliç kesmes/ Yikilganni urmaydu"* (Doğu Türkistan / Uygur Türkleri).

E. Diğerleri

Hoşgörü konulu atasözleri şüphesiz ki bunlardan ibaret değildir. Tespit edilebilen diğer atasözlerinden bazıları da şöyledir:

Kırgızistan: *"Aştı kordosoŋ kusturat / Erdi kordosoŋ şaştırat* (Aşı hor görsen kusturur/ Yiğidi hor görsen şaşırtır)" (Çelik Şavk, 2002: 28), *"Camandıktı unutkan cakşı/ Cakşılıktı unutkan caman)"* (Çelik Şavk, 2002: 93), *"Camanı bolboy cakşı cok/ Çımını bolboy bahşı cok* (Kötüsü olmayan iyi yok/ Sineği olmayan bahşı yok)" (Çelik Şavk, 2002: 94), *"Duşmanıŋ suu berse dosuŋday kör* (Düşmanın su verse dostun gibi gör)" (Çelik Şavk, 2002: 116), *"Zulum eşikten kirse/ Irıs tündüktön çıgat* (Zulüm kapıdan girince/ Kısmet bacadan çıkar)" (Çelik Şavk, 2002: 189)

Kumuk Türkleri: *"Açuv gelir- bilim geter, bilim gelir-açuv geter* (Öfke gelir, bilim gider; bilim gelir, öfke gider)" (Pekacar, 2006: 43), *"Adam yaŋıla- yaŋıla alim bola* (İnsan yanıla yanıla âlim olur)" (Pekacar, 2006: 45), *"Tıŋlap bolsaŋ, tilsizden de payda alarsan* (Dinlemesini bilirsen dilsizden de faydalanırsın) (Pekacar, 2006: 209), *"Yaraşıvlu yolnu-yoruknu tanır* (Uzlaşmacı yol yordam bilir) (Pekacar, 2006: 236), *"Sahavat gişi, tüzelir işi* (Cömert kişi, düzelir işi)" (Pekacar, 2006: 192).

Karaçay-Malkarlar: *"Temir üyge de çüy kerekdi* (Demir eve de çivi gerekir)" (Tavkul, 2001: 219), *"Tengiz közlevden suv tiley edi* (Deniz pınardan su istiyordu)" (Tavkul, 2001: 219), *"Saklıkga sokurdan üren* (Dikkatli olmayı körden öğren)" (Tavkul, 2001;199), *"Çıganak katında gokka da biter* (Dikenin yanında çiçek de yetişir)" (Tavkul, 2001: 115), *"Bal çibinni urganı açı, balı tatlı* (Arının sokması acı, balı tatlı)" (Tavkul, 2001;70).

Türkmenistan: "Agaç iymişinden belli, adam kılmışından" (Geldiyev, 2002: 17)[9], *"Doğrulık dost gapısı"* (Geldiyev, 2002: 117), *"Horluk ölümden yaman"* (Geldiyev, 2002: 208), *"İşiŋ ayıbı bolmaz"* (Geldiyev, 2002: 220).

Kosova ve Makedonya: *"El elden üstündür"* (Hasan, 1997: 46), *"En cüzel intikam çütilıge ilık etmektır"* (Hasan, 1997: 47), *"Her bir çiçek cendi rengıni açar"* (Hasan, 1997: 55), *"Fena diyececegıne iiy de"* (Hasan, 1997: 50), *"Gördün deli dön geri"* (Hasan, 1997: 52).

Hoşgörünün de bir sınırı vardır. Hoşgörü sınırının olmadığı yerde hoşgörüsüzlük hâkim olur. Sözgelimi; baskıya, kavgaya, şiddete, savaşa, can yakmaya, kan dökmeye karşı hoşgörülü davranılırsa, bu eylemleri yapanlara fırsat verilmiş olur. Barışın kendiliğinden oluşacağını, gelişeceğini sanmak safdilliktir. Barış için de emek gerekir. Barış uğrunda gerekirse savaşılabilir. Bölücü gurupların da "hoşgörü"yü dillerinden düşürmemesi, Türklerin iyi niyetlerini istismardan başka bir şey değildir. "Hoşgörü"yü maske olarak kullananlara karşı "Hoşgörü ne değildir?" sorusunu cevaplandırmak yerinde olur. Millî değerleri önemsememe, kutlu değerleri umursamama; bağnazlığı, ahlâksızlığı, kavgayı, câhilliği, her çeşit saldırıyı tabiî sayma ve gülerek karşılama "hoşgörü" değildir. Bu sebeple hoşgörünün sınırını iyi ayarlamak gerekir. Ne aşırı yumuşak, ne de fazla sert olmalı. Karaçay-Malkarlar arasında söylenen şu atasözü, bunu çok güzel dile getirmektedir: *"Artık cumuşak bolma bügerle, Artık katı bolma sındırırla* (Fazla yumuşak olma bükerler, Fazla sert olma kırarlar)" (Tavkul, 2001: 49). Benzer bir atasözü de şöyledir: "*Asırı tatlı bolsang aşarla, Asırı açı bolsang atarla* (Çok tatlı olsan yerler, Çok acı olsan atarlar)" (Tavkul, 2001: 50).

[9] Türkmen Türkçesinden aktarılan atasözlerinde "ý" karşılığında "y", "y" karşılığında "ı" harfi verildi.

Sonuç

Hoşgörü, Türk dünyası atasözlerinde önemli bir yere sahiptir. Sevgi, saygı, barış, adalet, tahammül, sabır, tatlı dil, uzlaşı, dostluk, iyilik, bağışlayıcılık, eşitlik, anlama/ anlayış, iyimserlik, yapıcılık, eğitim, iyi niyet, merhamet, vb. gibi hoşgörünün temelini oluşturan kavramların Türk dünyası atasözlerinde öne çıkarıldığı görülür. Hoşgörüsüzlüğün temelini oluşturan cehalet, sevgisizlik, saygısızlık, adaletsizlik, tahammülsüzlük, taassup, önyargı, kin, anlamama/ anlayışsızlık, kötümserlik, kötülük, yıkıcılık, vb. gibi kavramlar ise kötülenir.

Farklı olanları dışlamak hoşgörüsüzlük, farklılıkları kabul ederek onlara da yaşama hakkı tanımak hoşgörülülüktür. Aslında aynı ailenin mensupları bile bütünüyle aynı özellikleri taşımazlar. Çeşitli soy, boy, kültür, inanç mensubu insanları "her yayladan bir çiçek" kabul ederek farklılıkları zenginlik saymak, dışlamamak gerekir. Türk boyları ve akraba toplulukları, farklı kültürler ve topluluklara karşı büyük hoşgörüyle ve barışçı duygularla yaklaşmışlardır. Din, millet, boy, mezhep farklılığı hoşgörüyle karşılandığı gibi; komşuluk ilişkileri ile nesiller arasındaki ilişkilerin de hoşgörüyle pekiştirileceği bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Türker, 1993, *Türk Atasözleri.* İletişim yay.: İstanbul.

Acaroğlu, Türker, 1999, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar,* Kültür Bakanlığı yay.: Ankara.

Aksoy, Ömer Asım,1965, *Atasözleri ve Deyimler.* I. Baskı, TDK yay.: Ankara.

Alizade, Samed, 1992, *Oğuzname: XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı.* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay.: İstanbul.

Başdaş, Cahit, 1997, "Türkmen Halk Nakılları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4, 107-117.

Biray, Nergis, 1999, "Türkmence Nakıllar (Atasözleri)", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı,* Ankara, 46-91.

Birtek, Ferit, 1944, *En Eski Türk Savları (Divanü Lügati't-Türk'ten Derlemeler)*. TDK yay.: Ankara.

Bozkurt, Fuat, 1995, "Türk Halk Kültüründe Hoşgörü", *Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri (10-12 Haziran 1995)*, Antalya.

Ceylan, Emine, 1996, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri.* Simurg yay.: Ankara.

Çağatay, Saadet, 1962, "Nogay Atasözlerinden Birkaç Örnek", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten- 1961*, Ankara, 47-51.

Çobanoğlu, Özkul, 2004, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü,* AKM yay.: Ankara.

Dilçin, Dehri, 2000, *Edebiyatımızda Atasözleri.* TDK yay.: Ankara.

Durbilmez, Bayram, 2000. "Türik Düniyesinde Ortak Halık Şıkarmaları", *Ohutuşı Professorlar VIII. Teoriyalık Ğılmi Konferansiyası (Öğretim Üyeleri VIII. Teorik İlmî Bilgi Şöleni)*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk- Kazak Üniversitesi, Türkistan/ Kazakistan, 25-28 Nisan 2000.

Durbilmez, Bayram, 2003. *Türk Halk Kültüründe Hoşgörü*, 2. baskı, Bizim Gençlik yay.: Kayseri.

Ergin, Muharrem, 1984, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yay.: İstanbul.

Geldiyev, Gurbandurdı ve Annamurat Altıyev, 2002, *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözı*, AKM yay.: Ankara.

Güleryüz, Naim, 1995, "Tarihten Bir Örnek: Türk Toplumu", *Uluslar arası Hoşgörü Kongresi Bildirileri (10-12 Haziran 1995),* Antalya.

Gümüş, Muhittin-İsmail, Zeyneş, 1995, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri.* Engin Yayınevi: Ankara.

Gümüş, Muhittin-Kürenov, Sapar, 1995, *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri ve Bilmeceleri.* Engin Yayınevi: Ankara.

Gümüş, Muhittin-Musaoğlu, Mehman, 1995, *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri.* Engin Yayınevi: Ankara.

Gümüş, Muhittin-Yoldaşev, İbrahim, 1995, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri.* Engin Yayınevi: Ankara.

Hasan, Hamdi, 1997, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözü ve Deyimler,* TDK yay.: Ankara.

İslamoğlu, Mahmut, 1987, "Kıbrıs Türk Atasözlerinin Kerkük ve Kosovadaki Varyantları", *III. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1987)*, Eskişehir.

İsmail, Zeyneş, 1995, "Kazak Sözlü Edebiyatında Hoşgörü", *Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri (10-12 Haziran 1995)*, Antalya.

Musaoğlu, Mehman, 1996, "Türk Atasözlerinin Konu ve Dil Özellikleri", *VI. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (5-7 Mayıs 1995)*, (Hzl. Güven Taneri), Eskişehir, s.139-141.

Oy, Aydın1972, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri.* İş Bankası yay.: İstanbul.

Öztopçu, Kurtuluş, 1992, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri.* Doğu Türkistan Vakfı yay.: İstanbul.

Tavkul, Ufuk, 2001, *Karaçay Malkar Atasözleri.* Kültür Bakanlığı yay.: Ankara.

Taymas, Abdullah Battal, 1968, *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*, TDK yay.: Ankara.

Tural, Sadık, 1996, "Hoşgörü İhtiyacında Birleşmek", *Erdem, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-I,* 8 (22). AKM yay: Ankara.

Ülküsal, Müstecib, 1970, *Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler.* Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara.

Vasfi, İhsan S., 1985. *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri.* Fuzuli yay.: İstanbul.